

Tuğba YAZICI (*)

KUR'ÂN PERSPEKTİFİNDE YERYÜZÜNÜN İNSANIN YAŞAM ALANI OLARAK ANLAMI (**)

Öz

Canlı türlerinin çoğunun yaşam alanı olarak yeryüzü, insan için vital ve mekansal anlamda, tarım ve sanayide, dolayısıyla geçim ve ticaretle vazgeçilmezdir. Kur'ân'da daha çok insan eksenli olarak, yeryüzüne doğal ve tarihsel, hatta uhrevî alanda vurgu yapılması, onun dini ve dünyevi boyutunu ortaya koymuştur. İnsanın yer hakkındaki algısını derinleştirmek, değer katmak amacıyla kaleme alınan bu yazı ayetlerden yola çıkarak insan hayatının yeryüzüyle kesiştiği değer yargılarına referans yapar. Günümüzde en çok gereksinim duyulan adalet, duyarlılık, diğergamlık gibi hassasiyet taşıyan erdemli davranışlar, insanın ve içinde bulunduğu çevrenin daha yaşanılabilir bir hale dönüşmesi, eşyanın özünü ortaya çıkarması, ruhunu yansıtması için bir ihtiyaçtır. Yeryüzü, bütün unsurları ile Allah'ın yüceliğini ve kudretini ortaya koyan, insanın kendisini ve yaratıcısını tanımasını sağlayan, duyu ve duygulara hitap eden ilahi bir enstrümandır. Esasen evren ve unsurları, bildiğimiz ve bilmediğimiz her nimet kendi dünyalarında birer sanat eseri olarak takdir edilebilir. Kur'ân gözden kaçan bu tür ayrıntılara dikkat çekerek kemâle, yüceliğe yol gösterir. Bu yönüyle yüce kitabın bir dinamizm ve motivasyon kaynağı olduğu söylenilebilir.

anahtar kelimeler

Yeryüzü, Vatan, İmar, İnsan, Geçim, Yaşam Alanı

abstract

The Perception of Qur'an Meaning As A Place of Human Life

As the living area of the majority of living species, the earth is indispensable for human beings, as well as for agriculture and industry, thus livelihood and trade. In the Qur'an, the emphasis on the natural and historical, even the worship of the world, has revealed its religious and earthly dimension. This article, which is taken to deepen the perception of man about the place and to add value, goes out from the verses and makes reference to the value judgments of human life which are intertwined with the earth. Nowadays, the most needed justice, sensitivity, virtuous behaviors such as other gyms are a necessity for the reflection of the human being and the surrounding environment to become more lively, to reveal the nature of the contest, and to reflect the spirit. The earth is a divine instrument addressing the senses and emotions that reveal the glory and power of God with all its elements and enable the man to recognize himself and his creator. Essentially, the universe and its elements, all blessings that we know and do not know are works of art in their own world. Drawing attention to this kind of detail that escapes from the eye of the Qur'an, the gem leads to glory. In this respect, it can be said that the great book is a source of dynamism and motivation.

key words

Earth, Homeland, Recreation, Human, Subsistence, Living Space

Kur'ân Perspektifinde Yeryüzünün İnsanın Yaşam Alanı Olarak Anlamı

a. Yaşanılan Mekan Olarak Yeryüzü/el-Ard

Yeryüzü, tabiat, doğa insanın var olması ile birlikte onunla pozitif ya da negatif yönde sürekli iletişim halinde olmuştur. İnsan doğaya nasıl yaklaştı ise öyle karşılık almıştır. Çünkü yeryüzünün kendisi doğaldır. Onunla her halü karda iletişime geçen insan da biyolojik olarak doğaldır ancak doğada ve kendisindeki koşullara göre aralarındaki ilişki şekil alır.

İnsan tarihsel bir varlıktır. Tarihsel varlık alanında yeryüzü, birey ve toplum için az ya da çok bir anlam kazanır. İnsanın yer üzerinde bilinç düzeyindeki faaliyetleri, onun çok yönlü olması bu noktada etkilidir. Dünya, insan ve varlık fenomenleri iç içe olduğundan ayetlerde bireylerin aktüel meselelerine sık sık temas edilmiştir. Bu olaylar değişken, çok boyutlu görünüm arzederler.

Üzerinde yaşamını sürdürdüğü kozmik karakterdeki toprak, jeofizik özellikleri yanında insan için tarihsel bir yapıya sahiptir. Mekânın jeofizik yapısı, iklimi, toprağının özelliği, bereketli olup olmaması gibi etkenler onun hayatına

tesir eder. İlk insan kültürleri kendileri için iklimi ve jeofizik şartları müsait olan yerlerde yaşamlarını sürdürmüşler, zamanla ve birikimle birçok alanda ilerleme göstermişler, kendilerine hizmet etmesi amacıyla, tabiatta kullanım/yaşam alanları açmışlardır. İnsan cinsi, bir çok tabii şartlar altında yaşamayı başarmıştır. Bu suretle beşerin kendisiyle birlikte kültürü ve eserleri dünyanın hemen hemen her tarafına yayılabilmiştir (Mengüşoğlu, 1958:161-166). Şu halde tarihsel alanda bireyin yaşadığı doğal, coğrafi çevrenin kendisine etkisi yanında, insan ya da insan gruplarının bu çevreye verdiği anlam söz konusudur.

Kur'ân "Ard" kelimesini yeryüzü anlamında ele alarak insanların orada geçimlerini sağladıkları toprakları, ülkeleri, bütün bunların kendileri için ifade ettiği değeri zikreder. Ahd-i Atik'te, Adem'in itaat etmemesinin cezası olarak nitelenen yeryüzü, Kur'ân'da insanın yaşam üssü ve kazanç kaynağı olarak yansıtılır (İkbal: 118): (وَلَقَدْ مَكَّنَّاكُمْ فِي الْأَرْضِ وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ قَلِيلًا مَا تَشْكُرُونَ) "Sizi yeryüzüne yerleştirdik, geçiminizi sağlayacak pek çok kaynaklar verdik. Ama siz ne kadar az şükredersiniz." A'râf 7/10

(اللَّهُ الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ قَرَارًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَصَوَّرَكُمْ فَأَحْسَنَ صُوْرَكُمْ وَرَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ) "Yeri sizin için yerleşim alanı, göğü de bir bina kılan, size şekil verip de şeklinizi güzel yapan ve sizi temiz besinlerle rızıklandıran Allah'tır. İşte Rabbiniz olan Allah budur. Âlemlerin Rabbi Allah, yücelerden yücedir." Mü'min 40/64 N.S. 60

Yukarıda zikredilen ayetlerde yeryüzünün, üzerinde yaşamaya elverişli olarak yaratılması ile kendilerine olan nimetlerinin büyüklüğünü hatırlatma vardır. Allah gökyüzünü, üzerlerine düşmeyecek şekilde yükseltmiş, kubbe şeklinde, bir tavan gibi yapmıştır. Yer ile göğün faydaları birbirine bağlıdır. Allah onlara helal kazanç yollarını göstermiş, yerden çıkanların en temizleri ile rızıklandırmış, toprağın ürünleri ile bir çok mahlukun gıdalanmasını sağlamıştır (Maturîdî, 1426/2005: IX, 47). Yeryüzü/Ard rızıklar ve bereketlerle dolu olarak insana sunulmuştur. Allah bunları dilediğine, dilediği şekilde taksim eder.

Aşağıdaki ayette yaşam alanının insan için kıymeti, ne anlama geldiği anlatılır. İnsanın yaşadığı yeri bırakmak istemeyişi, o toprağa ya da mekana olan bağlılığı, güven, rızık, itibar, maddi ve manevi birikimi gibi kendisi için sağladığı faydalar göz önünde tutularak tasvir edilir:

(وَقَالُوا إِن تَتَّبِعِ الْهُدَىٰ مَعَنَا نَحْتَظِقَنَّ مِنْ أَرْضِنَا أَوْلَمْ نُمَكِّنْ لَهُمْ حَرَمًا آمِنًا يُجْبَىٰ إِلَيْهِ ثَمَرَاتُ كُلِّ شَيْءٍ رِزْقًا مِنْ لَدُنَّا وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ) "Onlar 'Eğer biz seninle birlikte doğru yola uyacak olsak, yerimizden yurdumuzdan kovuluruz.' dediler. Biz onları tarafımızdan bir rızık olarak her türlü ürünün toplanıp getirileceği güvenli bir haremde yerleştirmemiş miydik? Fakat onların çoğu bu gerçeği bilmezler." Kasas 28/57 N.S. 49

Mekkelilerin ayetteki “yaşadıkları mekan” nitelemesine göre, Mekke için “el-Beledü'l-Haram”, Kâbe'ye “Beytü'l-Haram”, çevresindeki mescide “el-Mescidü'l-Haram” diye zikredilmiştir. “Yasaklanmış, korunmuş” anlamına gelen “harem” kelimesi, Mekke ve Medine'nin Hz. Muhammed tarafından çizildiği ifade edilen çevresi için kullanılır. Harem sınırları “alem” denilen taşlarla işaretlenmiştir. Zararlılar dışındaki canlılarının öldürülmesi ve bitki örtüsüne zarar vermenin haram kılınmasından dolayı bu adla anıldığı ifade edilir. Mekke haremının dışındaki bölgede yasakların kalkması sebebiyle “Hill” adı verilir (Öğüt, 1997: XVI, 127-132). Hill'in de dışındaki bölgeye “âfâk” denilmiştir (Öğüt, 2005: XXX, 48). Mekke ve civarı ilahi bir işaretle korunmuş, kutsal bir bölge özelliğini taşımaktadır.

Mekkeliler, peygambere ittiba etme durumunda savaş yahut dışlanma, hile ve düzen ile yaşadıkları yerlerinden, yurtlarından alıkonulma korkusu taşıyorlardı. Ayetin sebab-i nuzülü ile ilgili olarak, Haris b. Nevfel b. Abdimenaf el-Kureşî hakkında nazil olduğu zikredilir. O, Allah'ın nebisine şöyle söylemişti: ‘Şüphesiz biz de biliyoruz ki senin söylediğin haklıdır. Fakat Arab'ın bizi yaşadığımız yerlerden koparıp atma korkusu, seninle birlikte doğru yola uymamıza engel olmaktadır. Onlara karşı gücümüz yetmez.’ Bunun üzerine, Allah onlara buyurur ki: “Sizi yerleştirdiğimiz yer, katımızdan bir rızık olarak, her türlü kazancın taşındığı, korkudan emin olan ‘harem bölgesi’dir. Mekke halkının çoğu bunu bilmez. Onlar Benim rızıkımı yerler ancak Benden başkasına kulluk ederler. Onlar harem bölgesinde öldürülmekten ve esir edilmekten güvendedirler. Bunun olmayacağını bile bile neden İslama girmekten çekiniyorlar?” (Mukâtil, 1423/2003: III, 351) Hz. Peygamber Allah'ın (أَوْلَمْ نُمَكِّنْ لَهُمْ حَرَمًا آمِنًا) mesajını insanlara şu şekilde açıklamıştır: “Allah buyuruyor: Biz onları insanlara kan dökmeyi haram kıldığımız, halkının kötülüğe uğramasına engel olduğumuz, öldürme, hücum veya esaret gibi şeylerden koruduğumuz bir yerde dolaştırıyoruz.” (Taberî, XVIII, 286-289)

Onlar, Rasulullah'ın kendilerine getirdiği ve davet ettiği hidayet yolunu bilip anlıyorlardı. Bu davete icabet ettiklerinde, “afak” ehline din konusunda muhalefet etmiş olacaktı. Geçimlerini afaktan temin eden bu kişiler, aç kalacaklarını ve yokluk içinde olacaklarını, bu suretle yurtlarında tutunamayacaklarını düşünmekteydiler. Hidayeti kabul etmemelerinin diğer sebebi ise, çevrelerindeki bu dinden olmayanlar tarafından savaşma, esir edilme ve öldürülme korkusu idi. Allah onların özür beyanlarına iki şekilde cevap verdi: “Birincisi, bir çok geçim vasıtasının buraya akması ve onları burada güvende tutmamız, dini açıdan değil tamamen lutfumuzdan dolayıdır. (أَوْلَمْ يَرَوْا أَنَّا جَعَلْنَا حَرَمًا آمِنًا وَيَتَخَفَتِ النَّاسُ مِنْ حَوْلِهِمْ) “Görmediler mi ki, çevrelerin-

deki insanlar kapılıp, malları yağma edilirken, biz (Mekke'yi) güven verici bir Harem yaptık.” Ankebut 29/67 de geçtiği üzere Harem çevresindeki insanlar, onlarla aynı dinden olduğu halde yurtlarından koparılıp çıkarılmakta iken, Harem bölgesinde yaşayanların dini görüş farklılığı olsa da herkes burada emin durumdadır. Bu da gösteriyor ki buradaki geçim vasıtalarının tedariki din sebebiyle değil, lutuf sebebiyledir.” Diğeri ise Mekke ehli, Allah dışında putlara taptıkları halde, yüce Allah, tamamen bu yere olan lutfundan dolayı hala onlara rızık vermekte ve güvende tutmakta idi. Ama insanların çoğu bu gerçek sebebi idrak edemiyorlardı (Maturîdî, 1426/2005: VII, 183).

Ayette, nüzul tarihinde Mekke bölgesinde yaşamının, halkı için ifade ettiği anlam öne çıkarılmıştır. Burası insanların hayatlarını sürdürdüğü mekan olarak kazanç getiren, rızık bol, güvenli bir bölge idi. Ayetteki (يُجِبِي إِلَيْهِ ثَمَرَاتُ كُلِّ شَيْءٍ) “her türlü ürünün toplanıp getirilmesi” ifadesi ile yeryüzünün bu bölgesinde suyun havuzda toplanması gibi, kâr getiren mal ve mülk Harem bölgesine gelir durur, tevili zikredilir (Ebû Ubeyde, 1381/1962: II, 108). Ticari canlılığın olduğu bu bölgeye her çeşitteki ürünün en iyisi, en faydalısı gelmekte, dağıtım ya da kullanım için burada depolanmakta idi.

Kur'ân yeryüzünde yaşamış olan önceki toplumlardan ibret sadedinde bahseder. Yeryüzünde bir takım mekanlarda, bir takım sebeplerden ötürü doğal gidişata aykırı olaylar, mucizeler gerçekleşmiştir:

Gökten helva ve bildircin (Bakara 2/57, 58) ya da sofrası (Bakara 2/60, 61, Maide 5/114, A'raf 7/160, Taha 20/80) indirilmesi, dağın İsrailoğullarının üzerlerine dikilmesi (A'raf 7/171), taştan su fıskırması. (Bakara 2/60, A'raf 7/160),

Allah'ın sevgili kullarının güvenle karşıya geçmesi için deniz içinden yol açılması (Bakara 2/49, 50; Taha 20/77, 78; Şuara 26/63-66),

Asanın ejderha veya yılanı dönüşmesi (A'raf 7/17; Taha 20/18-21; Şuara 26/32, 33; Neml 27/10; Kasas 28/30, 31),

Birdenbire yıldırıma maruz kalma (Bakara 2/55) ya da kavimlere gelen azab çeşitlerinin gerçekleşmesi (Bakara 2/65, 66; Al-i İmran 3/33; Nisa 4/153, 163; Maide 5/60; A'raf 7/84, 91, 133, 163, 164; Hud 11/44, 82, 83; Hicr 15/73, 74; Kasas 28/40; Ankebut 29/14, 34, 40; Sebe' 34/16; Saffat 37/82; Fussilet 41/17, Zuhuruf 43/48, 55; Duhan 44/24-28; Ahkaf 46/24, 25; Zariyat 51/32-35, 39, 40, 43-45; Kamer 54/11-13, 33-35; Hakka 69/11; Nuh 71/25; Fîl 105/1-4),

Hız. İsa'nın göğe yükseltilmesi (Nisa 4/157, 158),

Kuş şekli verilen çamurun üfürülünce canlanması (Al-i İmran 3/49), ölümlerin diriltilmesi (Bakara 2/56), parçalara ayrılmış kuşların tek parça olarak yeniden hayata getirilmesi olağan dışı olaylara örnektir (Bakara 2/260, Maide 5/110). Buna göre yeryüzü insanı yetiştiren, geliştiren, islah eden, iyi ve kö-

tülere tepkisiz kalmayan çok yönlü ve önemli bir yaşam alanı olarak Allah'ın tasarrufundadır.

أَلَمْ يَرَوْا كَمْ أَهَلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ قَرْنٍ مَكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ مَا لَمْ نُمَكِّنْ لَكُمْ وَأَرْسَلْنَا السَّمَاءَ عَلَيْهِمْ مِزْرَارًا (وَجَعَلْنَا الْأَنْهَارَ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمْ فَأَهْلَكْنَاهُمْ بِدُنُوبِهِمْ وَأَنْشَأْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ قَرْنًا آخَرِينَ) *“Kendilerinden evvel nice nesilleri helak ettiğimizi bilmiyorlar mı? Biz onlara yeryüzünde size vermediğimiz imkânları verdik, gökten üstlerine bol bol yağmurlar gönderdik, (evlerinin) altlarından akan ırmaklar yaptık da günâhları yüzünden yine onları yok edip arkalarından başka nesiller var ettik.”* En'âm 6/6 N.S. 55

Kur'ân'daki kıssalar, yeryüzü/ard üzerinde yaşayan milletlerin yükselme, ilerleme ve yok olma sebeplerini zikrederek toplumsal yasalar konusunda rehberlik yapar. Bu yasaları öğrenmenin yollarından biri de, geçmişlerin tarihini, onların yükselme ve çöküş dönemlerini incelemektir. Toplumsal yasaları öğrenmek, toplumların islahını, terakkisini dolayısıyla insanların mutluluğunu ve refahını sağlar. Öte yandan Allah'ın eşyaya koyduğu ilahi kanunlar, fiziki (güneş, ay, yağmur, dolu, dağ, taş, toprak vs.), biyolojik (insan, hayvan, bitki gibi canlılar ile ilgili) ve toplumsal yasaların birbiriyle etkileşimi halinde olduğunu gösterir.

Ayetteki (المكان) kelimesi “bir şeyi içine alan, kapsayan yer” demektir. Bunun dışında “nüfuz, yetki, kudret, hakimiyet, erke sahip olma” , m-k-n kökü “itibar ve mevki sahibi olma” anlamında “ifal, tefil, tefe’ul” bablarında kullanılır (Râğîb el-İsfehânî, 2009: 772). Yeryüzü/Ard bir mekan türüdür, canlıların ve cansızların mekanıdır, onları kendinde barındırır. Ardda yaşayanlar buldukları bölgelerde bir takım doğal ve sonradan elde ettikleri hakları ile hayatlarını sürdürürler.

Yukarıdaki ayetle ilgili olarak erken dönem te’villeri arasında “O topluluklara, barınmaları için nice menziller tayin ettik. Ancak günahlarından ötürü onları ortadan kaldırıp, o yurtlarda yeni baştan başkalarını yarattık.”¹ açıklaması zikredilir. (Zeyd b. Ali, 1418/1997: 187) Toplulukların günahları ya da yanlışları sebebiyle yaşam alanlarından uzaklaştırılan ya da kitle olarak ortadan kaldırılmalarından sonra yerine yenilerinin gelmesine vurgu yapılmıştır.

Allah peygamberine şöyle buyurur: “Ayetlerimi yalanlayanlar ve nübüvetini inkar edenler bilmiyorlar mı ki, kendilerinden önceki nice nesilleri helak ettik. Onlar öyle topluluklardı ki, neredeyse beldeler ve Ard tamamen onların lehine işliyordu. Halbuki bu varlıklar aynı cömertliği size göstermedi. Ben de Ardda size vermediğim nice nimetleri onlara verdim. Yeryüzünün bunca cömertliğine karşı onlar bir süre sonra Rablerinin nimetlerini küçümsediler, nankörlük ettiler. Onları yaratanın elçilerine karşı çıktılar ve yaratıcılarının emrine muhalefet ettiler. Azab, kendileri hakkında gerçekleşene değin uğraştılar, aşırı gittiler. Günahlarından ve elleriyle yaptıklarının neticelerinden dolayı çığlık, deprem ve başka azab şekilleri ile cezalandırıldılar.” (Taberî, IX, 157) Bu ayette

de kendilerine verilen nimetlerin, bereket ve mutluluk dolu yaşam alanlarının kıymetini bilmeyen, şükürünü yerine getirmeyen, isyan halindeki topluluklardan örnek verilmiştir. İnsanlık tarihinde bu tür davranışların, sahipleri için zarar ve ziyan ile sonuçlanması sebebiyle Allah, kullarını tahzir eder.

İnsan için, ardin yaşam alanı olarak kullanılması bağlamında; kendi potansiyelini dış dünyaya yansıtabilmesi, içinde yaşadığı çevreyi kendini ifade edebileceği, yaşamını sürdürebileceği bir ortam haline dönüştürebilmesi, orada bir takım ilişkiler ağı geliştirebilmesi, bir “yaşam alanı” inşa etmesi ve bunları bir süreç içinde gerçekleştirmesi olarak değerlendirilebilir.² İnsan, bir obje olarak çevre üzerinde yaratıcı tesirler gösterir. Böylelikle çevreye ve kendine karşı direnerek (resistance) kendi dünyasını oluşturur (Ülken, 1968: 216).

Tarihsel alanda toplulukların kendi çağlarındaki ve sonraki kültürlere tesirleri hakkında, daha çok arkeolojik kazılardan ve yazılı belgelerden bilgi elde edilmektedir. Bu tesirler mimârîde, sanatta, teknikte.. vs. görülebilir. Örneğin kazılarda çıkarılan tapınakların, sarayların, özel evlerin yapı tekniği daha sonraki milletlerin mimârîsini bir şekilde etkilemiştir. Bundan en az 5 bin yıl önce Sümerlilerin kullandıkları kemer, kubbe sistemi, sütunlar, yuvarlak pencere, mozaik, duvarlardaki resimler ve süslemeler, kabartmalar, sunak ve nişler, Ortadoğu ve Batı mimârîsi gibi dünyanın bir çok bölgesini etki altında bırakmıştır. Tuğla veya kerpiç evler, suyolları, kanalizasyon teşkilatı, kanallar açarak bataklıkların kurutulması, tarımsal sulama, ulaşımın sağlanması, bir tür baraj tekniği, yolcuların konaklaması için hanlar, kabartmalarda tekerlek resimleri, su taşımacılığı için tekne ve yelkenliler, kral mezarlarında gömülü arabalar yine bu dönemde görülmüştür (Çiğ, 2005: 10).

İnsanın yaşadığı mekana tesiri konusunda İbn Haldûn(808/1406) insanın, doğanın ve toplumun tabii olduğu, sosyal ve siyâsal olayları yöneten yasaları, toplum kurallarını “umrân” bilgisi ile açıklar. Umrân; ma'mûrluk, ma'mûr yer ve âbâd olmak manalarına gelir. İmâret, ma'mûre, imâr, mimâr, tamir, şenlendirme kelimeleri de aynı kökten türeyen diğer kelimelerdir. Umrânın zıddı, harap, harabe, viran, virane, ıssız ve kimsesiz yer, hali arazidir. Bir çeşit toplum metafiziğidir.

Herhangi bir sebeple, bir yerde şehir ve kasaba kurulur, burası canlı, hareketli, ictimâî, iktisadi, idari, siyâsi ve ilmi faaliyetlere sahne olursa, bu durum umrânın kurulması, ilerlemesi ve artması şeklinde ifade edilmekte, aksine bu tür faaliyetler geriler ve zamanla ortadan kalkarsa, bu durum da umrânın azalması, gerilemesi ve yıkılması şeklinde ifade edilmektedir (Uygun, 2008: 160, 173).

Coğrafi ve iklim şartlarının, bölgenin verimliliği ya da bereketsizliğinin insanın fiziki yapısına, davranışlarına, bedeni ve ruhuna kısmen de olsa te-

sir ettiği gözlemlenmiştir. Örneğin İbn Haldûn (808/1406), coğrafyacı İdrîsî (560/1165)'nin verdiği bilgilere dayanarak dünyanın yedi iklimi/bölgesi³ olduğunu var sayar (İbn Haldun, 2007: I, 258-268). İnsan ve diğer canlılar yaşadığı coğrafi çevrenin etkisi altındadır. İnsanlar ise diğer canlılardan farklı olarak; imkanlar dahilinde yaşadığı ortama anlam katma, sevinç, başarı, barış, refah düzeyi gibi faktörler ile hayatlarına yön verirler. Allah insanlar için mekan kıldırdığı yeryüzü ile ilgili ayetlerinde, süreç esnasında onları kudret, hakimiyet, itibar ve yetki sahibi haline getirdiği, bunun bilincinde hareket ederek devamlılığı ve bereket açısından aşırıya kaçmamaları konusunda uyarılarda bulunmuştur.

b. Yeryüzünde Geçim Vasıtaları

Geçim vasıtaları “maîşet, servet, sermaye, rızık, nasip, kısmet, kesp, kazanç” kelimeleri ile ifade edilir. *Maişet/Meâş*, rızık istemek, aramak ve onu elde etmek için gayret göstermektir. Kazanç peşinde olan insanın, ihtiyacı kadar kazanmasıdır. *Servet/Sermaye*, kazancının zaruri ihtiyacından fazla olması halidir. *Rızık/Nasip, Kısmet*, kazancını çıkarları ve ihtiyaçlarında harcayabilmektir. Hz. Peygamber, "Malından sana ait olan sadece yiyip de tükettiğin, giyip de eskittiğin ve tasadduk edip de ahirete gönderdiğindir" buyurmuşlardır (İbn Haldun, 2007: II, 694).⁴ *Kesb/Kazanç* ise kendi çabası ile mülkiyetine sahip olduğu malı, maslahatları ve ihtiyaçlarında harcayamama halidir. Ehl-i Sünnette, ölen (muris) için kendi malı kesbtir. Mirasçıları bu maldan faydalandıklarında, varislerine göre rızıktır. Bu durumda ihtiyacı nisbetinde kazanma maîşet, ihtiyacından fazla kazanma servet; kazandıklarını ihtiyaçlarına harcama rızık, harcayamama kesb olarak anlaşılabilir.

Kasım b. Ali Hariri (516/1122) gibi bir çok muhakkik ve edibe göre geçim; imâret (amirlik, emirlik), ticaret, çiftçilik (ziraat) ve sanattan ibarettir. Çiftçiliğin, sanatın (hırfetlerin, zenaatların) ve ticaretin, geçimin doğal şekilleri olduğu ifade edilir. Örneğin, çiftçilik, Hz. Adem'e nisbet edilip “çiftçilerin piri Hz. Adem'dir” denilir. Çiftçiliği öğrenip, onunla ilgilenen ilk kişinin Adem olduğu kabul edilir ve bu suretle de geçim şekillerinin en eskisinin ve yeryüzeyine, doğal hayata en uygun olanının çiftçilik olduğu söylenir. Belirli maddeler üzerine emek verilen sanata örnek vermek gerekirse katiplik, marangozluk, terzilik, dokumacılık, binicilik ve benzeri işlerdir. Çiftçiliğin bedevilerin, sanatın ise hadarilerin geçimlerini sağlama yolu olduğu söylenir. Sanatların bilhassa “terziliğin piri İdris Nebi'dir” denilir. O, kendisinden sonraki insanlar için vahiy yolu ile iktisab ettiği sanatı ortaya çıkarmıştır.

Ticari mallardan ya da bunların belli bir bedel karşılığı olarak hazırlanmalarından ve takas edilmelerinden kazanç elde etme anlamında ticaret de doğal, meşru bir kazanç yoludur. Ancak aldanmayı önlemek amacıyla bir takım kurallara tabidir.

Eğitim ve usta aracılığı ile öğrenilip ve icra edilen, belirli olmayan maddeler üzerinde ve iş kollarında çalışarak kazanç sağlanan vasıflı işçilik yanında, başkasının işinde ücretle çalışmaktan ibaret olan meslek ve faaliyetler de vasıfsız iş ve emek kollarıdır, eğitime ve ustaya gerek duymaz (İbn Haldun, 2007: II, 694). İslam doktrini emek ve çalışmaya değer verir. Çalışmak itibar ve başarı getirir. Ancak her şeyde olduğu gibi bunda da bir ölçü koyar, dünyadan uzaklaşma anlamında ruhbanlığı da, tamamen dünya için çalışmayı ve hırsı da uygun görmez.

Hayatın sembolü su ile yeryüzünün canlıların yaşayıp çoğalmalarına uygun duruma gelmesi, sabit dağları ile, geçit veren vadileriyle yerin jeolojik yapısının yaşamaya elverişli kılınması, gökyüzünün koruyuculuğu ve geceyle gündüzün takibi gibi nimetlerle dünya/yerküre, yaşama elverişli hale gelmiştir: (وَجَعَلْنَا فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِهِمْ وَجَعَلْنَا فِيهَا فِجَاجًا سُبُلًا لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ (۳۱) وَجَعَلْنَا (۳۲) السَّمَاءَ سَفْقًا مَحْفُوظًا وَهُمْ عَنْ آيَاتِهَا مُعْرَضُونَ) *“Onları sarsmasın diye ard üzerine sapasağlam dağlar yerleştirdik ve kolayca yollarını bulabilsinler, maksatlarına ersinler diye orada vadiler, yollar açtık;”* Enbiyâ 21/31, 32. Yeryüzü, gökyüzü, gece ve gündüz gibi nimetler rızık ya da geçim vasıtalarını elde etmek için sebep olarak yaratılmışlardır. Tüm bunlar maişet, kazanç kaynaklarından sayılır. Bunun karşılığında (Zuhruf 43/32, Nebe’ 78/11) ayetlerinde zikredildiği üzere insanın Allah’ın birliğini tasdik etmesi ve O’na şükretmesi istenir:

Allah kullarına yer ve gökten rızık verir, yaşamlarını sürdürürken her işlerini tedbir eder. (قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ) *“De ki: ‘Size gökten ve yerden rızıklandıran kim?’”* Yûnus 10/31 N.S. 51

Ayetteki rızıktan maksat, dünyevi olsun uhrevi olsun, maddi ya da manevi, cari lütuf, dâimi iyilik hali yahut nasip yahut mideye ulaşan ve kendisiyle beslenen şeydir (Râğıb el-İsfehânî, 2009: 351). Yiyecek, içecek, mal, makam mevki, ilim gibi kendisinden faydalanılanlar rızık kapsamına girer.

Ayette ifade edildiği üzere; yeryüzünde, rızıkların asıl sahibine rağmen inanmayanlar kınanmıştır. *“Kureyş kafirlerine de ki; “size gökten rızık veren, yağmuru indiren, yerden bitki ve meyveleri yetiştiren, vahyin öğretilerine kulak verecek, Allah’ın azametini görecek melekeleri veren, nutfedeki canlılık esintilerinden, hayat sahibi hücrelerden diri çıkaran, dirinin canını teslim alan, kaza ve kaderi kontrol altında tutan kimdir?”* Onlar, tüm bu işleri yapanın Allah olduğunu biliyorlardı. Bu soruya *“Allah”* cevabını vermişlerdi. Ancak Allah’a şirk koşarak, O’nun cezasına ve gazabına karşı umursamaz bir tavır alıyorlardı.” (Mukâtil, 1423/2003: II, 237) Allah insana fıtraten inanma özelliğini vermiştir. Ancak ortak koşan insan bile bile bunu farklı yönlerle kanalize etmiş, Allah’a inanmak

istememişlerdi. Ayette insanların gördükleri, görmedikleri, bildikleri, bilmedikleri rızıkların sahibine inanmaları, O'ndan sakınmaları ve O'na kulluk etmeleri istenir. Bu konuda Dahhak'ın şu sözü zikredilir: “Beş vakit namazla kendinizi cehennem ateşinden korumuş olursunuz.” (İbn Ebi Hatim, 1419/1999: VI, 1950)

Ayet Mekki olduğu için, Allah'ın birliğine, tevhide davet konusunda hüccettir. Gökten rızık indirmeye, yerden de çıkartmaya, yerde ve gökte bunları denetlemeye, Allah'tan başka kimsenin gücü yetmez. Kulaklar ve gözleri yerli yerince, çalışır vaziyette yaratmaya, duyma ve görmede bir aksama olduğunda bunu düzeltmeye kadir olan yalnız Allah'tır. Müşrikler, ilahlık ve rab edinme konusunda Allah'a ortak koşmaktan ve O'ndan başkasına tapınmaktan çekinmiyorlardı. Bunca nimetleri verenin Allah olduğunu putlar olmadığını bildikleri halde, O'ndan başkasına teşekkür etmekten sakınmıyorlardı. Bile bile O'na muhalefet ve isyan ediyorlardı (Maturîdî, 1426/2005: VI, 38). Oysa ayetlerde geçtiği üzere nimet şükürle kaimdir.⁵ Kendilerine verilen nimetleri bilmeye çalışmak şükürün göstergesidir. İnsanoğlu sınırlı olarak bu nimetlerin künhüne vakıf olabilir.

(وَلَقَدْ مَكَّنَّاكُمْ فِي الْأَرْضِ وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ قَلِيلًا مَّا تَشْكُرُونَ) “Andolsun, sizi yeryüzünde yerleştirdik, size orada birçok geçim vasıtaları verdik. Ne az şükreder-siniz!” Araf 7/10 N.S. 39

Yeryüzünde geçim vasıtaları, insanların kendisiyle günlerini geçirdiği, Allah'ın nimeti ve ihsanı olarak yediği ve içtiği şeylerdir (Taberî, X, 73). Allah öncekilerin yerlerine geçerek, onların yaşadığı topraklara mirasçı kıldığı insanlara, bu türde ayetler ile hatırlatma yapar. Aynı zamanda önceki toplulukların ellerindeki onca nimete rağmen zeval buldukları gibi, kendi sahip olduklarına aldanmayıp, şırmarmayıp bunların geçici olduğu hakkında uyarıda bulunur.

Geçimi temin konusunda, rızık elde etmede dürüstlük, infak ve cömertlik gibi değerler İslam dininde esastır. Nitekim Hz. Peygamber bir hadisinde “Doğru sözlü ve güvenilir Müslüman tüccar kıyamet günü şehitlerle beraberdir.” buyurmuşlardır (Kazvini, 1401/1988). Hayatın pek çok alanında kaideler koyan, ilahi sistem olan din, helalinden kazanmayı emreder, malı biriktirip yığmayı hoş görmez. İslam geçim elde etmeye insanları teşvik eder, bunu akıl ve ehliyete bağlar. Nisa 4/5

Yeryüzünde geçim vesileleri, rızık elde etme yöntemleri çeşitli kılımdır. (وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ وَمَنْ نَسْتُمْ لَهُ بِرَازِقِينَ) “Yeryüzünde hem sizin için, hem rızıklarını te'min edemeyeceğiniz kimseler için bir çok geçim sebepleri yarattık” Hicr 15/20 N.S. 54

(العيش) canlılara has olan hayattır. (الحياة) sözcüğüne göre daha özel anlam taşır. Hayat kelimesi, tek tek canlılar, Allah ve meleklerle ilgili olarak kullanılır. Maişet “yaşamak için gerekli olanlar ve bunları temin etme çabası” anlamında

buradan türemiştir (Râğîb el-İsfehânî, 2009: 596). Allah rızık verenlerin en hayırlısıdır, her bir canlının, doğan her çocuğun, kımıldayan her bir varlığın rızık O'na aittir: Hûd 11/6, Zâriyât 51/58, Cum'a 62/11. Mülk Allah'ın olduğu için, kulların kazandıklarını O'nun istediği yerlerde harcamalarını ister. İnfak etmelerini, helal dairesinde ve orta seviyede hareket etmelerini, israf etmemelerini beyan eder: Hadid 57/7, Nûr 24/33, A'raf 7/31, 35; İsrâ 17/26

Yeryüzünde dolaşan, gökte uçan her varlığın rızık yeryüzünde mevcuttur (Mukâtil, 1423/2003: II, 427).⁶ Yeryüzünü ortak paylaştığımız diğer canlılar ile bir ekosistem içinde karşılıklı etkileşim halinde olmamız, onun aktif haline katkı sağlamaktadır. Burada en büyük pay, konumundan dolayı insana düşmektedir. İnsanın olmadığı, kullanmadığı alanlarda hayatiyetin devamlılığı farklı boyutlarda sürmektedir. Hatta diyebiliriz ki ardin imhası ve inşasını Allah insan için mümkün kılmıştır. Yeryüzünü ortak paylaştığımız diğer varlıklarla hayatı sürdürürken, maddi ve manevi anlamda yapıp ettiklerimizle hayata katkı sağlar iken, ardin daha yaşanılabilir hale gelmesi için melekler de boş durmamaktadırlar. Onlar arddakiler için istiğfar etmekte ve birçok işle memur tutulmaktadırlar: Şura 42/5

Allah'ın insanlara olan zahiri ve batıni nimetleri ise sayıya gelmez.⁷ O, hikmeti gereği insanları birbirine muhtaç olacak şekilde yaratmıştır. Rızık herkese yerden ve gökten elde edebilecekleri şekilde ve farklı derecelerde taksim etmiştir.⁸

İnsanlar kendilerine verilen özgürlük alanından dolayı, iyi kötü, yararlı zararlı arasında tercihte bulunarak yaptıklarından sorumlu olurlar. Bundan dolayı Kur'ân, insanların doğru yolu bulabilmeleri için geçmişten, halden ve gelecekte örnekler sunar. Geçim vasıtalarının insanlar için imtihan olması, bu yönde ellerine bolluk ve imkan geçtiğinde ölçülü olması, şımarıp yoldan çıkmaması için uyarılarda bulunur. Önceki toplulukların azab edilme sebepleri arasında geçim vasıtalarını yanlış yollara kanalize etmeleri, kazançlarından dolayı üstünlük taslamaları zikredilmektedir. Nitekim Nuh, Âd, Firavn, Semud, Lut ve Eykeliler, kendilerine verilen nimetleri iyi değerlendirememişler, peygamberlerini yalanlamışlar, eziyet etmişler, bu davranışlarıyla kendileri için azaba davetiye çıkarmışlardır. Ancak Yunus as.ın kavmi müstesnadır, onlar azabdan önce iman etmişler, ellerindeki nimetlerden bir süre daha faydalanmaya devam etmişlerdir.⁹ Çünkü nimetlerin ve rızıkların devamlılığı, onların sahibinin gösterdiği yoldan gitmeye, isyan ve inkârdan uzak durmaya bağlanmıştır:

(وَمَنْ كَفَرَ فَأَمْتَعَهُ قَلِيلًا ثُمَّ أَنْظَرْتُهُ إِلَىٰ عَذَابِ النَّارِ) "Allah: Kâfir olanı kısa bir zaman için (yaşadığı müddetce) faydalanmasına izin veririm, sonra onu cehennem azabına uğrattırım. Varacağı yer ne kötüdür» buyurmuştu" Bakara 2/126

Yeryüzünde coğrafi çevre ve iklimin, toplumların ekonomik, sosyal ve siyâsi yapılarının, insanlar üzerinde çok yönlü etkisi vardır. İnsan karakterini belirleyen bu etmenler toplumların da birbirinden farklılaşmasına yol açar. Bu çeşit bir yaklaşıma batıda, İbn Haldûn(808/1406)'dan 300 yıl sonra Montesquieu öncülük etmiştir. Sıkıntılı ve zor bir yaşam, kırsal çevre insanını birbirine kenetlenmeye yöneltirken, rahat ve bolluğun egemen olduğu kent hayatı, kent insanı üzerinde tersi bir etki oluşturur. Buna göre, kent insanı daha bireysel hareket eder. Kent toplumunun ekonomisini belirleyen lüks, bolluk, refah, israf gibi tutumlar ve bu tutumların sonucu olarak psikolojik ve ahlaki yönden zayıflamış insan tipleri, bu bölgelerin yaşamına egemen olurlar.

Fitratı ve tabiatı itibarıyla temiz olan nefis-i natika ve ruh, çevresindeki ortamdandır etkilenir (İbn Haldun, 2007: I, 260, 329). Doğal yaşam, doğada yaşam, kalplerin ve hislerin doğal olarak kalmalarına yardımcı olur, ruhlari besler. Yeryüzündeki maişet sebepleri doğala bağlı kaldığı sürece beden ve ruh sağlığına olumlu tesir etmektedir.

c. Yeryüzünün İnsanla Ma'mûr Olması/Ardın İmarı

İnsanın yeryüzü ile münasebetinde, mekana biçim verme sanatı ortaya çıkmıştır. Bu biçimlendirmede insanın hayatı anlamlandırmasındaki etkisi tebarüz etmiştir. Çünkü insan mekana sadece fiziksel olmaktan öte, psikolojik yönden de ilişki içindedir. İyi yaşayabileceği bir şehri imar etmek, kültürünün ihtiva ettiği değer yargıları, kendine, doğaya ve evrene kattığı anlam dünyasından geçer. İçinde yaşadığı ortama kültürünün sessiz dilini yansıtır. Çok eski zamanlardan beri insan ile imar, sanat, kent, akıl, ruh arasında iletişim vardır. Kozmik anlamları olan toprak ile ahşap yeryüzünün en eski mimari malzemesidir.

Mekana biçim verme ile hayata anlam kazandırma (kültür) ilişkisi İslam medeniyetinde önemlidir. Kur'ân, oku-düşün-anla-uygula sistemini yaşayan insanların bulunduğu bir yeryüzü ister. Vahiy kültüründe Kurani ilkelerin gözönünde tutulduğu, maddi ve manevi kültür unsurlarının bir arada bulunduğu coğrafi ortamların, ülkelerin imarı için çalışılmıştır (Serinsu, 2009: 187, 188).

Kur'ân'ın öngördüğü hayat anlayışı, insanların hayatını kolaylaştıran ve yaşam kalitesini artıran, yeryüzünü imâr edecek her türlü gelişmeyi teşvik eder. Bu durum insanın varlık nedenlerinden biridir:¹⁰ (هُوَ أَنشَأَكُم مِّنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا) “Sizi topraktan meydana getiren, orayı bayındır kılmanızı ‘yahut ömür sürmenizi’ sağlayan O’dur.” Hûd 11/61 N.S. 52 Bu perspektiften bakıldığında insanları sürekli çalışmaya, gelişmeye, kalkınmaya ve yeryüzünü imâra yönlendiren, hem dünya hem de ahiret hayatı için gerekli olan faaliyetlerle insanoğlunun yeryüzünde varoluşu, fitrata yabancılaşmadan, diğer canlıların, tabiatın dengesini bozmadan gerçekleştirilmesi öngörülür.

İnsanoğlu avcı, toplayıcı, göçebe yaşamdan sonra tarım yapmaya, hayvanları evcilleştirmeye, sabit yerleşim alanları kurmaya başlamış, doğaya bağlı yaşam süreci, doğaya hükmeden bir şekil almıştır. Bu köklü değişim, toplumun yaşam biçimi, hayata bakışı ve toplumsal düzenine etki etmiştir. Günümüz uygarlığının temelleri, insanın toprakla etkileşiminden itibaren atılmaya başlamıştır.

Kur'ân, insanların kendilerinden öncekilerin durumunu, akıbetlerini öğrenmeleri için yer/ard üzerinde inceleme yapmalarına, ayetleri yaşayarak, bizzat yerinde okumalarına dikkat çeker. Önceki topluluklar daha kuvvetli, yeryüzü üzerinde daha mamur yaşadıkları halde kendilerine zulmederek ellerindekileri her şeyi kaybetmelerine sebep olmuşlardır. Allah kullarını arddan yaratıp, yine orada mamur bir şekilde hayat sürmeleri için onlara fırsat tanımıştır: Hûd 11/61, Mü'min 40/21, 82

Aşağıdaki ayette ekim dikim için toprağın sürülmesi anlamında, yeryüzüne insanların müdahalesiyle yapılan değişikliklere temas edilmiştir. (وَأَثَرُوا الْأَرْضَ وَعَمَرُوهَا أَكْثَرَ مِمَّا عَمَرُوهَا) *“Toprağı ekmişler, alt üst etmişler, onu bunların i'mar etdiklerinden daha çok i'mar eylemişlerdi.”* Rum 30/9 N.S.84

Eski topluluklar yeryüzünü ziraatle (Sicistânî,1355/1931: 17) ya da bir çok değişik yöntemlerle imâr etmişlerdir (Ferrâ, II, 322). İnsanların yaşadıkları yerlere uyum sağlayacak şekilde olumlu yöndeki müdahaleleri o bölgeleri canlandırır, ma'mûr eder. Hayatlarını kolaylaştırır. Fakat bu durum gözlerini kör edip, insanlarda güç gösterisi, birbirine övünme hatta Allah'a karşı bir duruş şekline dönüştüğünde Allah'ın müdahalesi devreye girmiştir. Kur'ân'da bu durum sık sık hatırlatılır.

Bu ayette önceki asırlarda yaşayanları örnek göstererek, Allah'ın peygamberini tekzip etmeleri ve ona karşı kötü muameleleri sebebiyle Mekke ehline kınama vardır. Şöyle ki; kendilerinden önceki toplumların Mekkelilere göre daha fazla güç, kuvvet, cesaret sahibi olmaları, tebarlarının ve mallarının çokluğu, sınırlarının genişliği, uzun ömürlü olmaları ve binaları, Allah'ın azabına ve cezasına karşı bir fayda vermedi (Maturîdî, 1426/2005: VIII, 254). İnsan, yeryüzü eşliğinde bir uyarı ile karşı karşıyadır. Rum 30/9 ayeti, Ardi beğenen insan için fazla sahiplenmemesi, geçici olduğu, Allah katındakilere ulaşmak için bir araç olduğunu hatırlatan ayetlerdendir.

Ayette yeryüzünün işlenmesi “toprağı alt üst ederek ya da eşeleyerek yerden bir şeyler çıkardılar” anlamında ele alınabilir (Zeyd b. Ali, 1418/1997: 317) “Arddan bir şeyler çıkararak veya buna sebep olarak kalkındılar, ma'mûr oldular, medeniyet buldular, zenginleştiler.”: Tabi kaynaklardan doğru bir şekilde yararlandıklarında ya da bunu öğrendiklerinde, bu kaynaklar da cömertliğini göstermiştir. Yer, gök, güneş, ay, bitkiler, hayvanlar ve madenler, denizler vs. hepsi aslında gözümüzün önünde, bir çok zenginliği içinde barındırmaktadır.

Ayette muhatapları için, yeryüzünde Mekke ehinden daha kuvvetli ve daha çok yeryüzünde yaşamış oldukları halde önceki milletlerin boş bıraktıkları yerlere gidip dünyadaki akibetlerine ibret nazarı ile bakmaları istenir. Bu toplumlar da toprağı işlemişler, buraları mülk edinmişler, bahçeleri ve nehirlerini kullanmışlardır.

Allah, insanın yeryüzünü mamur etmesine izin vermiştir. Bunun için elleindeki sermayeleri ayaklarının altındaki topraktı ve yanısıra havası, suyu, güneşle tüm doğal kaynaklar insanın hizmetine verilmişti. Onu işleyerek kendilerine faydası olacak maddi manevi bir çok fırsata kapı aralamış oldular. Sınırı aşmadıkları müddetçe, hem kendilerini, hem de buldukları ortamları mamur ettiler. Aksi takdirde hem kendilerine, hem de bu atmosferi paylaşan diğer canlılara ve tabiata zarar vermişlerdir. Ayetler hak ve düzen içinde yaratılan ve işleyen evrende insanların verilen nimetleri tasarrufta ölçülü davranmaları konusunda uyarılarda bulunur.

Şehir kurma, imar etme ve yüksek binalar yapma gibi insan faaliyetleri medeni hayatın eğilimleri olup, iskan ve daha konforlu bir yaşam için gerçekleştirilen faaliyetlerdendir. Şehirler bölge halkının ihtiyaçları doğrultusunda, coğrafya ve iklim (hava ve toprak) koşullarına göre kurulur, gelişme gösterir. Şehrin ömrünün uzunluğu, orada yeni imalathanelerin, iş yerlerinin açılması, çok sayıda bina yapılması, iskan mahallerinin, yaşam alanlarının sınırlarının genişlemesiyle, istihdam ile orantılıdır. Bunun yanı sıra uzak ülkelerdeki ihtiyaç maddelerini kolaylıkla temin etmek için denize yakın yerleşim yerleri de değer taşır. Diğer taraftan insanların çoğunlukta oldukları, yaşamayı tercih ettikleri alanların ma'mûr edilmesi, abide eserlerin inşası o bölge halkının mülkünün, bağlı olduğu devletin tezahürüdür. Bir başka deyişle insanoğlu takati nisbetinde, bulunduğu yeri ma'mûr etme yahut harabeye çevirme kudretine sahip kılınmıştır. Yaşam alanlarının kalkınması, refah seviyesinin artırılması yalnızca insanın nitelik ve niceliğine, fiziksel özelliklerine ve sayıca çok olmalarına bağlı değildir. Akli, tecrübesi ve birikimi sayesinde zeka ve teknik bilgi (hile, mühendislik bilgisi) isteyen, tarihe iz bırakacak şaheserlerle de yaşadıkları ortamı zenginleştirmişlerdir. Örneğin Ad kavminin eserleri, Fatımilerin inşa ettikleri binalar, Mısır'daki ehramlar, Kartaca'daki su kemerleri gibi pek çok antik kültür unsurları çağımıza ışık tutmuştur. Çoğu zaman büyük yapılar, birkaç nesil tarafından oluşturulmuştur. Tarihçilerin rivayetlerine göre Ma'rib Barajı (seddi), Ad kavmine has kemerler üzerinde Kartaca'ya giden su kanalları, İstanbul'un surları, böylece birkaç devlet görmüş tarihsel yapılardır. Üstüne üstlük bu yapılar bazı devletler döneminde özellikle yıkılmak ve tahrib edilmek istense de, bu girişimler acziyetle sonuçlanmıştır (İbn Haldun, 2007: II, 632-638). Yeryüzü doğallığı yanında işlenmeye, mamur edilmeye müsait bir yapıdadır.

Hız. Muhammed yeryüzünün "mescid ve temiz" kılındığını, dolayısıyla insanların ibadet maksadıyla kullanabileceklerini haber vermiştir: Ebû Ca'fer Mu-

hammed b. Ali'den İbn İshak, ondan Muhammed b. Seleme, ondan en-Nüfeyli, ondan da Abdullah b. el-Hasen el-Horasani rivayet ettiğine göre Resulullah şöyle buyurmuşlardır: "Beş şey ki, onlar benden önce hiçbir peygambere verilmedi. Bir aylık yoldan korkuyla (düşmanlara korku salmakla) yardım olundum, yeryüzü bana mescid ve temiz kılındı. Bana cevamiu'l-kelim verildi. Benden önce hiçbir peygambere helal kılınmayan ganimet malları bana helal kılındı. Şfaat verildi."¹¹ Nitekim Hz. Ebubekir dışarıdan görünebilecek şekilde, bizim günümüzde alıştığımız şekliyle değil, duvarı ve çatısı olmaksızın evinin avlusunu kendisine mescit yapmış, ibadetindeki rikkatinden dolayı dışarıdaki kadınlar, çocuklar ve köleler toplanarak kendisini dinlemişler ve etkisi altında kalmışlardır. Bu durumdan Mekke müşrikleri rahatsız olmuşlardır (İbn İshak, 1398/1978: I, 235, 306). İslam dini mescid merkezli bir medeniyeti ve şehircilik anlayışını desteklemiştir. Önceleri İslam mimarisinin önemli örneklerinden mescidin sade olan ilk formuna karşın, gelişen ve değişen hayat şartlarıyla senkronik olarak cami mimarisinde dinin ruhunu ve rikkatini yansıtan sanatsal dokunuşlar gerçekleşmiştir.

İnsan, kendisinden neş'et ettiği yeryüzü ile sürekli bağlantı halindedir ve her defasında onunla yeniden hayat bulmaktadır. Zikri geçen ayetler yeryüzünün insan faktörü ile mamur edilebildiğini, böylelikle kalkınma ve gelişmelere kapı araladığını haber vermiştir. İnsan ve kendisiyle iletişim halinde içinde bulunduğu mekan, olumlu ve olumsuz olarak karşılıklı etkileşimini sürdürmektedir. Aynı zamanda bu imar faaliyetleri geçmişten geleceğe köprü vazifesi görek yine insanlığa hizmet etmektedir.

d. Vatan Olarak Toprak Parçası

İnsan üzerinde yaşadığı mekâna bir çok açıdan bağlılık hisseder. Bu bağlılık, maddi ve manevi yaşanmışlıklarından, acı ve tatlı hatıralarından, geçmişlerinin, atalarının mezarlarından, ölü ve dirilerinin, havası, suyu ve doğasının kendisi için taşıdığı anlamdan, maddi ve manevi kültürel birikiminden kaynaklanır. Bu mekana vatan denir. Vatanın insan için fiziksel ve psikolojik katkıları vardır.

Mekanın insan üzerindeki psikolojik belirleyiciliği, insanların vatan için kendilerini feda etmelerinde, üzerinde yaşadığı toprak parçası uğruna savaşmalarında görülmektedir. Millet olma sürecinde hayatını idame ettirdiği yeryüzünün sınırları belirlenmiş bölümüne karşı ortaya çıkan böylesi bir tutum, toplumun devamlılığı açısından anlamlıdır.

Vatan toprakları millet şuurunu taşıyan insanlar için can, mal, din ve aile gibi maddi ve manevi değerleri içinde barındıran yerdir. Bu değerler kutsaldır, bunlar için mücadele edilir, savaşlar yapılır. İslamda vatan sevgisi teşvik edilir, onu korumak ve savunmak yüce bir görevdir.

Kur'ân'da insanın doğup büyüdüğü, yaşadığı yeryüzünün bu bölümüne nisbet edilen topluluklar, milletler zikredilmiştir: Ashab-Uhdud (Buruc 85/4), Ashab-ı Kubur (Mümtehine 60/13), Ashab-ı Eyke (Kaf 50/14, Sa'd 38/13, Şuara 26/176, Hicr 15/78), Ashab-ı Ress (Kaf 50/12, Furkan 25/38), Ashab-ı Karye (Yasin 36/13), Ashab-ı Medyen (Hacc 22/44, Tevbe 9/70), Ashab-ı Kehf (Kehf 18/9), Ashab-ı Hicr (Hicr 15/80).

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِرُسُلِهِمْ لَنُخْرِجَنَّكُمْ مِنْ أَرْضِنَا أَوْ لَتَعُوذُنَّ فِي مِلَّتِنَا فَأَوْحَى إِلَيْهِمْ رَبُّهُمْ لَنُهَلِكَنَّ الظَّالِمِينَ (۱۳) *“Ama hakkı inkar eden toplumlar, peygamberlerine şöyle dediler: "Ya bizim yolumuza dönersiniz, ya da kesinlikle sizi ülkemizden sürüp çıkarırız!" Bunun üzerine Rableri elçilerine: "O zalimleri muhakkak helak edeceğiz!" diye vahyetti. Ve onlar yok olup gittikten sonra o yurda elbette sizi yerleştireceğiz: Bu (vaad) Benim makamıma karşı saygı ve sakınma gösteren ve tehdidimden korkan kimseler içindir!”* İbrâhîm 14/13, 14 N.S.72

Peygamberlerini yalanlayan ümmetler, onları ülkelerinden çıkarma, aralarından sürme ile tehdit ediyorlardı. Şuayb as.ın (A'râf 7/88), Lut as.ın kavmi (Neml 27/56), Firavun ve taraftarları (A'râf 7/110, İsrâ 17/103, 104; Taha 20/57, 63, Şuara 26/35), Kureyş kabilesi (Enfâl 8/30; İsrâ 17/76; Kasas 28/57) gibi örnekler peygamberlerini yurtlarından çıkararak ya da öldürerek bir şekilde gözleri önünden kaldırma arzusunu taşıyorlardı. Ancak Allah zalimleri mutlaka helak edeceğini, sonra da peygamberleri ve onlara inanan halkını yerleştireceğini vahyetmekteydi. Ayetlerde yeryüzüne ancak salih kulların sahip olacağı, sabreden ve inananların galip geleceği, zulmün olduğu yerleri harab edeceği, akıbetin Allah'tan sakınanların olacağı haberi verilmişti: *“Yine onlar, seni yurdundan çıkarmak için neredeyse sana dünyayı dar etmişlerdi. Ama senden sonra kendileri de fazla kalamayacaklar!”* İsrâ 17/76

Aşağıdaki ayetlerde yeryüzünün bir bölümünün millet olarak yaşanan toprak parçası, ülke anlamında kullanıldığını görmekteyiz:¹²

“Medyen halkının önde gelen kibirlileri; Şuayb, ya bizim dinimize dönersin(iz) ya da biz seni ve sana inananları bu memleketten sürgün ederiz, dediler. Şuayb; peki ya sizin dininize dönmek istemiyorsak, bizi zorla mı dininize döndüreceksiniz.” A'râf 7/88

“Kavminin verdiği cevap; Lut'un ailesini memleketimizden kovalım. Güya onlar pek namuslu insanlarmış! (aramızda kalıp da kirlenmesinler), diyerek Lût'a karşı çıkmaktan ibaret oldu.” Neml 27/56 ayetlerinde yeryüzünün/el-ardın anlam alanına giren (قرية) kelimesi “üzerinde yaşamı sürdürülen ülke” anlamındadır.

“Yeryüzünde bir toprak parçası, belirli bir yer” anlamında şu ayetlerde de Ard kelimesi ile zikredilmiştir:

(أَقْتُلُوا يُوسُفَ أَوْ اطْرَحُوهُ أَرْضاً يَخْلُ لَكُمْ وَجْهَ أَبِيكُمْ وَتَكُونُوا مِنْ بَعْدِهِ قَوْمًا صَالِحِينَ) “Bunun üzerine kardeşlerinden biri şöyle dedi: Yusuf'u öldürelim veya uzak bir diyara götürüp bırakalım. Böylece babamızın sevgi ve ilgisi bize kalsın. Yusuf'u öldürdükten sonra barış ve huzur içinde yaşayan kimseler olursun.” Yûsuf 12/9

قال كبيرهم ألم تعلموا أن أباكم قد أخذ عليكم موثقا من الله ومن قبل ما فرطتم في يوسف فلن أبرح الأرض (حتى يآذن لي أبي أو يحكم الله لي وهو خير الحاكمين) “Onların büyükleri şöyle dedi: Kardeşimizi sağ salim geri getireceğimize dair babamızın bizden Allah adına yemin ettirerek kesin söz aldığını hepimiz biliyorsunuz. Üstelik yıllar önce Yusuf'a yaptığımız kötülük de ortada. Böyle iken ne yüzle geri dönebiliriz. Vallahi babam bana kardeşimi almadan dönme izni vermedikçe yahut en adaletli şekilde hükmeden Allah, kardeşimle ilgili benim için hükmetmedikçe ben bu ülkeden ayrılmayacağım.” Yûsuf 12/80,

(فِي آدْنَى الْأَرْضِ وَهُمْ مِنْ بَعْدِ عَلَيْهِمْ سَيِّئَاتُ) “Rumlar (Hicaz'a) yakın bir bölgede (Şam diyarında) yenilgiye uğradılar. Ama onlar bu yenilgilerinin ardından galip geleceklerdir.” Rum 30/3

Netice itibarıyla yer üzerinde vatan denilen alan; güvenliğin, barışın, bağımsızlığın, ayniyetin ve aidiyetin, ayrıcalığın, gücün, dayanağın sembolüdür, tüm bunların spesifik bir sözcüsüdür.

Sonuç

İnsanoğlunun evi niteliğindeki yeryüzü, bir takım değerler çerçevesinde bilinçli, duyarlı ve sorumlu bir yaklaşıma ihtiyaç duyar. Bu durum her iki taraf arasındaki iletişimin kalitesi açısından gerekli görülmektedir. Çünkü insan ardan/yeryüzünden bir parçadır, ondan neş'et edilmiştir. İnsanın üstünlüğü onun kendisi ve çevresine verdiği değerle ölçülür. Çevresindeki canlı ve cansız varlıkları, hemcinslerini, hayvanları, bitkileri, havayı, suyu, dağları, taşları kapsayan bilinç düzeyine ulaşmak için çaba sarfetmesi onun sorumluluk alanına dahildir. Kur'ân bu bakış açısını kazandırmak için yeryüzü ve şuurlu varlık insan arasındaki bağlantı noktalarına sık sık değinmiş, bunlardaki hikmeti aramaya dikkat çekmiştir.

Yeryüzü insanla değer kazanmıştır. Başka bir deyişle ahsen-i takvim üzere yaratılan varlığın ulaştığı her noktanın bir anlamı olmuştur. 1827'de Thomas Carlyle'in yazdığı bir makalede geçtiği üzere ilk defa “insanın yaşadığı ortam veya doğa” anlamında “çevre” kelimesi kullanılmış,¹³ Kur'ân bunu en genel anlamı ile “ard” kelimesi ile ifade etmiştir. Kur'ân'ın istediği duyarlılık ve bilinç insanın bulunduğu her yerde, neredeyse tamamen yeryüzünde gerçekleşen bir

durumdur. Böylesine bir platformda, evrendeki her şey yüce yaratıcı tarafından bu etkileşime dahil edilmiştir.

İnsan, yaşadığı bölgede yahut belli sınırları olan toprak parçası üzerinde doğal kaynakları kullanarak hayatını idame ettirmiş, yaşadığı yeri şekillendirmiş, dokunuşları ile tarihe katkı sağlamış, kaynakların üretim ve tüketim gibi sebeplerle yeterli olmadığı durumlarda ticaret, bilimsel ve teknolojik gelişmeler, savaş, sömürge gibi çıkış yolları bulmuştur. Bu noktada ülkelerin sahip olduğu doğal kaynaklar önemli bir yer tutmuştur. Sonuçta daha çok kaynağa ulaşma, yeni topraklar ve sermayeler elde etme ve gelişme arzusu, tarihsel ve disharmonik bir varlık olan insanın belirlenmiş ölçülerde harekete geçmesine zemin hazırlamıştır. Tarih içinde ortaya çıkan bu kurallara uyulmadığı takdirde bir takım sorunsallarla karşı karşıya gelinmiştir.

Notlar

(*) Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Öğrencisi.

(**) Bu makale, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri A.B.D. (Tefsir)'nda "Kur'ân'da Ard Kelimesinin Semantik Tahlili" konulu yazımı süren Doktora Tezi esas alınarak yazılmıştır.

1. Burada önceki topluluklardan ileri medeniyete sahip olanları, haddi aşmaları ve akıbetleri kastedilmiş olabilir. İnsanların nesil nesil çok üst seviyelere gelmeleri, sonra her şeye sıfırdan başlayan bambaşka bir neslin gelmesi de olabilir. Adem'den daha önce de Ademler olabilir, yorumlamaları imkan dahilindedir.
2. Ardda yaşam alanları ile ilgili diğer ayetler: "Yeryüzü sizin için bir vakte (ömrünüzün sonuna) kadar barınak ve geçim yeri olacaktır." Bakara 2/36, A'râf 7/24; "Yeryüzünü (yerleşmeye) elverişli bir yer haline getiren ve vadilerden dereler, ırmaklar akıtan ve onun üzerine sağlam dağlar yerleştiren kimdir?" Neml 27/61; "Onlara o yerde kudret ve hakimiyet vermek istedik" Kasas 28/6
3. İbn Haldûn, iklim dediği zaman coğrafi bölgeyi, hava dediği zaman da bugün anladığımız manada iklimi, iklim unsurlarını ve atmosfer şartlarını kastetmektedir.
4. Müslim Zühd 3, Tirmizi Zühd 31, Nesai Vesaya 1.
5. Bakara 2/52, 56, 152, 172, 243, Al-i İmran 3/123, Maide 5/6, Araf 7/10, İbrahim 14/7, Nahl 16/14, 78, 114; Mü'minun 23/78, Neml 27/19, 40, 73; Kasas 28/73, Rum 30/46, Lokman 31/12, Secde 32/9, Sebe' 34/15, Fâtır 35/12, Yasin 36/35, 73; Mü'min 40/61, Casiye 45/12, Ahkaf 46/15, Kamer 54/35, Mülk 67/23,
6. (Hud 11/6, Nahl 16/2, Ankebut 29/60)
7. Nahl 16/18, Lokman 31/20
8. Bakara 2/22, Yunus 10/31, Hûd 11/6, İbrahim 14/32, Nahl 16/73, Neml 27/64, Kasas 28/57, Sebe 34/24, Fâtır 35/3, Şûrâ 42/27, Mülk 67/15
9. Tevbe 9/69, Yûnus 10/98, Hicr 15/3, 4; Kasas 28/58, Sa'd 38/12-14, Ahkâf 46/26,
10. İnsan yeryüzünü ifsad etmek ve bozgunculuk için değil, imâr etmek ve huzuru sağlamak için gönderilmiştir. Tüm doğallığıyla düzenli ve huzurlu olan yeryüzünde bu dengeyi bozmamaları, çevreye karşı duyarlı olmaları, buldukları yerlere sorumluluklarının farkında olarak hayat kazandırmaları istenmiştir. Bu esnada denge bilinciyle ifrat ve tefrite kaçmadan Allah'ın rızasını kazandıracak bir hayatı inşa etmek, nimetleri amaç değil yüce hedefler için araç olduğunu hatırd tutmak ayetlerde üzerinde durulan bir husustur.

11. Müslim, Mesacid 5; Buhari, Teyemmüm 1; Diğer dinlerde ibadetler sadece mabetlerde yapılmasına karşın, İslam'da yeryüzünün her tarafında namaz kılınabilir, ibadet edilebilir. Özafşar, Mehmet Emin, Hadislerle İslam, Ankara 2014, c. 7, s. 374
12. Konu ile ilgili diğer ayetler: A'râf 7/128, 137; İbrâhîm 14/14; Enbiya 21/105; Ahzâb 33/27
13. <http://www.archive.org/stream/essaysongoethe00carluoft#page/n7/mode/2up>, 30.05.2017

Kaynaklar

- Çiğ, M. (2005). *Kur'ân, İncil ve Tevrat'ın Sümer'deki Kökeni*, İstanbul: Kaynak yay. 9.bsm.
- Ebû Ubeyde, M. (1381/1962). *Mecazü'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Fuad Sezgin, Kahire: Mektebetü'l-Hanci,
- Ferrâ, Y. (ty). *Meâni'l-Kur'ân*, thk. Ahmet Yusuf en-Necati, Muhammed Ali en-Neccâr, Abdülfetah İsmail eş-Şelbî, Mısır: 1. basım, ty,
- İbn Haldûn. (2007). *Mukaddime*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergah yay., 5. Bsk.,
- İbn İshak. (1398/1978). *Siretü İbn İshak*, thk. Süheyl Zekkar, Beyrut: Darü'l-Fikr,
- İkbal, M. (ty). *İslam'da Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu*, Çev. Ahmet Asrar, İstanbul: Birleşik Yay.
- el-Kazvîni, H. (1401/1988). es-Sünen, "Ticârât" 1, İstanbul,
- Maturîdî, M. (1426/2005). *Tefsîrü'l-Maturîdî*, thk. Mecdi Baslûm, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye
- Mengüşoğlu, T. (1958). *Felsefeye Giriş*, İstanbul: İstanbul Matbaası,
- Mukatil b. Süleyman (1423/2003). *Tefsîrü Mukâtil b. Süleyman*, thk. Abdullah Mahmut Şehhate, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs
- Öğüt, S. (1997). "Harem", DİA, İstanbul: TDV Yay., XVI, 127-132;
- _____ (2005) "Mikât", DİA, İstanbul: TDV Yay., XXX, 48
- Râğîb el-İsfahânî. (2009). *Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'ân*, thk. Safvan Adnan Dâvûdî, Dimeşk: Darü'l-Kalem
- Serinsu, A. (2009). *Kur'an Nedir?*, İstanbul: Şule yay.
- Sicistânî, E. (1355/1931). *Garîbu'l-Kur'ân* (Nüzhetü'l-Kulûb), tsh. Mustafa Anani Bey, Kahire: Matbaatü Rahmaniyye, 2. Basım
- Taberî, Ebu Cafer, (ty). *Câmiu'l-Beyân an Te'vil-i Âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. b. Abdülmuhsin et-Türki, Dâru'l-Hicr,
- Uygun, O. (2008). *İbni Haldûn'un Toplum ve Devlet Kuramı*, İstanbul: On İki Levha yay.
- Ülken, H. (1968). *Varlık ve Oluş*, Ankara Ü. Basımevi